

MANUEL RIU

*BIBLIOGRAFIA ÚTIL PER A L'ESTUDI
I CLASSIFICACIÓ DE LA CERÀMICA POPULAR MEDIEVAL*

Aquesta bibliografia no pretén ésser crítica ni exhaustiva, sinó sols orientadora, per als estudiosos de la ceràmica o terrissa popular, no especialistes d'aquest tema però que, en un moment determinat, per exemple en realitzar una excavació arqueològica, necessiten precisions sobre un tipus concret de terrissa o bé han de cercar paral·lels, procedències, pastes semblants, formes, època, tècnica, etc., d'uns fragments que han trobat i que potser no encaixen en el context estratigràfic.

Hem defugit d'una recerca bibliogràfica copiosa sobre les ceràmiques vidriades, esmaltades i decorades de la Baixa Era Mitjana, car considerem que són més ben conegudes i que és més fàcil per a tothom orientar-se en aquest camp, millor treballat a causa que el colleccionisme ha fet apreciar, des de temps, aquestes ceràmiques. No obstant això, afegim un apartat dedicat a aquest tipus de material, car la coexistència del mateix amb la terrissa popular menys diferenciada, en uns estrats concrets, pot contribuir també a orientar la recerca que constitueix ara el nostre objectiu primordial.

L'agrupació del material bibliogràfic l'hem feta per temes o aspectes concrets i, dintre d'ells, per ordre alfabètic d'autors. Amb tot, ens cal advertir que hi ha obres o articles que fàcilment hom podria incloure en un altre apartat, car la classificació ha estat subjectiva, pensant en les majors possibilitats d'aprofitament en cada cas.

Les incursions a la bibliografia estrangera les hem fet tenint present que, o bé aquesta bibliografia té un interès metodològic per als estudiosos de les ceràmiques catalanes i hispàniques en general, o bé inclou referències o notícies directes útils per a la classificació de les peces hispàniques. Hem cregut convenient ara ampliar la bibliografia que comentarem el 1977 a l'epígraf *La ceràmica* (pàgines 466-479) de l'apèndix que vàrem escriure per a la versió castellana del *Manual de Arqueologia Medieval* de Michel de Bouïard (Edit. Teide/Base, Barcelona, 1977, 496 pàgs.), car ens ha semblat útil d'actualitzar-la i completar-la, però tampoc hem reproduït totes les cites que s'inclouen allí, ni les consideracions

que llavors vàrem fer. Creiem que la lectura d'aquelles pàgines pot ésser útil encara als estudiants de la terrissa medieval i hem procurat no repetir-nos. D'altra banda, a la bibliografia que s'inclou aquí se n'esmenta molta més que ens ha semblat innecessari de reproduir, car fàcilment podrà trobar-la el lector interessat en un aspecte concret. Les breus indicacions que fem a alguns treballs sols volen ésser complementàries dels títols respectius.

1. PROBLEMES O VISIONS DE CONJUNT

AINAUD DE LASARTE, J.: *Cerámica y vidrio*, a «Ars Hispaniae» (Edit. Plus Ultra, Madrid, 1952), vol. X, 421 pàgs. amb nombroses ill.

Atti dei Congressi Internazionali della Ceramica, Centro Ligure per la Storia della Ceramica (Albisola/Genova), des del vol. I (1968) fins al X (1978) i segueix.

Inclouen valuosos treballs que hom no pot desconèixer de T. Mannoni, R. Francovich, G. Berti, L. Tongiorgi, F. d'Angelo, P. Torre i molts d'altres a alguns dels quals farem referència explícita. El passat mes de maig del 1983 tingué lloc el XVI Congrès. Cal tenir present, això no obstant, que aquests congressos no es limiten a les ceràmiques medievals sinó que comprenen des de les prehistòriques fins a les actuals.

CAMPS CAZORLA, E.: *La cerámica medieval española*. Publicaciones de la Escuela de Artes y Oficios Artísticos de Madrid. Madrid, 1943.

Céramique Médiévale. Société Archeologique et Historique de Chelles. Chelles, oct.-nov. 1974, 68 pàgs. amb il·lustracions.

Des del 1969, any en el qual es reuniren a Melun arqueòlegs medievalistes interessats en l'estudi de la ceràmica, es repetiren les reunions (a Lagny, a la Queue-en-Brie, etc.). El fulletó presenta els resultats de l'esmentada reunió del 1974, amb dibuixos de diverses troballes, algunes molt interessants pels paral·lels que permeten establir amb troballes andaluses medievals.

Céramologie médiévale. «Archéologie Médiévale» (Caen), II (1972), pàgs. 185-304, amb il·lustracions.

Recull de treballs sobre la ceràmica pintada medieval descoberta a Beauvais (P. Leman) i les ceràmiques d'ús comú del Tolosà (G. Bacrabère), entre d'altres no menys interessants per als paral·lels.

CROWE, Y.: *Khazaʿ* (Ceràmica islàmica). «Encyclopedie de l'Islam» (Leiden, 1978), vol. IV, pàgs. 1196-1204, làms. XLII-XLIX i 1 mapa.

Síntesi de la ceràmica islàmica medieval amb referències a la producció hispànica: Madinat-al-Zahra, Córdoba, Granada, Màlaga i València.

- EAMES, E. S.: *Medieval Tiles. A Handbook*. The British Museum, Londres, 1968, XII + 34 pàgs. + 16 làms.
 Amb la reproducció d'un forn de rajoles medieval. Inclou bibliografia.
- EVISON, V.; HODGES, H.; HURST, J. G.: *Medieval Pottery from Excavations*. John Baker ed. (Essays on medieval pottery), Londres, 1974, 236 pàgs. amb 7 il·lustracions.
 Volum miscel·lani dedicat a G. C. Dunning.
- Exposition de céramique: De la Préhistoire à Picasso. Château Royal de Collioure, juillet-septembre 1968*, 36 pàgs. amb il·lustracions.
 Catàleg precís amb bon nombre de peces medievals (núms. 174 a 243).
- «Faenza». Bollettino del Museo Internazionale delle Ceramiche in Faenza, Italia, des del 1939.
 Una de les revistes més prestigioses dedicades a l'estudi de la ceràmica de tots els temps. L'esmentarem diverses vegades en aquesta bibliografia.
- FOLCH I TORRES, J.: *La cerámica*. Edit David (Col. El Tesoro Artístico de España), Barcelona, 1927, 40 pàgs., 32 làms.
 Obreta de divulgació, amb text en castellà, francès i anglès.
- GÓMEZ MORENO, M.: *Cerámica medieval española*. Universidad de Barcelona. Facultad de Filosofía y Letras, Barcelona, 1924, 78 pàgs.
 Curset de vuit conferències, del qual no es publiquen les il·lustracions que les acompanyaren, però hi ha idees útils i nombroses dades.
- HURST, J. G.: *Produzioni locali e mercato. La transizione tra Medio Evo e Post Medio Evo nella ceramica europea occidentale e transalpina*, a «Atti dal VIII Convegno...» (Albisola, 1975), pàgs. 31-42, 1 mapa.
 Assenyala la difusió aconseguida, els segles XIII al XV, per les ceràmiques andaluses o valencianes de reflexos metàl·lics, trobades en unes 50 localitats d'Anglaterra, Alemanya i els Països Baixos. El segle XV, com una conseqüència del desenvolupament del comerç de l'oli i del vi, hom hi troba també tenalles de pasta rosada (algunes vegades pintades en blanc) procedents de Mèrida.
- La Céramique Médiévale en Méditerranée Occidentale. X-XV siècles*. Actes du Colloque International núm. 584 du Centre National de la Recherche Scientifique, à Valbonne, du 11 au 14 septembre 1978, París, 1980, 465 pàgs. amb nombroses il·lustracions.
 Aquest fou el primer col·loqui internacional d'arqueologia medieval dedicat a la ceramologia de la Mediterrània Occidental. Les actes constitueixen una obra bàsica de referència insubstituïble fins avui.
- LOBBEDEY, U.: *Untersuchungen mittelalterlicher Keramik, vornehmlich aus Südwestdeutschland*. Universität Münster. Institut für Frühmittelalterforschung (Arbeiten zur Frühmittelalterforschung, Band 3). Walter de Gruyter & Co. Berlín, 1967, 160 pàgs., 85 làms.

- Minucios examen de les ceràmiques dels segles VIII al XV a l'Alemanya del Sud-Oest. Interessants paral·lels per a les ceràmiques grises.
- LÓPEZ FERNÁNDEZ, M. T.: *Museo de Ávila. Catálogo de cerámica*. Ministerio de Cultura, Patronato Nacional de Museos, Madrid, 1982, 237 pàgs. amb il·lustracions en negre i color.
- Preferentment de peces dels segles XVI al XX.
- LLUBIÀ, L. M.: *Cerámica medieval española*. Edit. Labor (Nueva Colección Labor), Barcelona, 1967, 195 pàgs. amb 294 il·lustracions.
- Manual. Síntesi esquemàtica de conjunt que comprèn l'època visigoda i les ceràmiques dels regnes cristians i islàmics. Amb bibliografia per epígrafs i al final del llibre.
- RIU, M.: *Estado actual de las investigaciones sobre las cerámicas catalanas de los siglos IX al XIV*, a «La céramique médiévale...» (París, 1980), pàgs. 385-395, 8 figs.
- Amb les plantes i alçats dels forns de ceràmica grisa excavats l'any 1959 a Casa En Ponç (Berga) pel professor A. del Castillo.
- [SÁNCHEZ-PACHECO, T., i altres]: *Cerámica esmaltada española*, Edit. Labor, Barcelona, 1981, 207 pàgs. amb il·lustracions.
- Volum miscel·lani que recull diverses conferències d'un curset sobre ceràmica que tingué lloc al Museu de Ceràmica de Barcelona. Amb un capítol dedicat a la tècnica (M. D. Giral) i d'altres a ceràmica musulmana (J. Zozaya), Paterna i Manises (T. Sánchez-Pacheco), Aragó (I. Álvaro), Catalunya (J. Ainaud) i altres tipus de ceràmiques modernes. Bibliografia al final i un breu vocabulari de termes tècnics.
- [SÁNCHEZ-PACHECO, T.]: *3 salas del Museo de Cerámica*, Ayuntamiento de Barcelona, Barcelona, 1977, 31 pàgs. amb il·lustracions.
- Explicació detallada d'aquestes tres noves sales del Museu de Ceràmica de Barcelona dedicades a ceràmica àrab i terrissa catalana; i ceràmica de Paterna, Teruel, Barcelona, Manises i diversos llocs de Catalunya.
- ZOZAYA, J.: *Aperçu général sur la céramique espagnole*, a «La céramique médiévale...» (París, 1980), pàgs. 265-296, amb il·lustracions.

2. ELS DOCUMENTS I LA CERÀMICA

- COMBA, R.: *Un problema aperto: la diffusione della ceramica di uso domestico nel Basso Medioevo*, a «Torino nel Basso Medioevo: castello, uomini, oggetti» (Torino, 1981), pàgs. 349-362.
- Mostra la importància de la documentació dels segles XIII i XIV per a estudiar aquest aspecte.

- DÉMIANS D'ARCHIMBAUD, G.: *L'équipement céramique d'une maison méridionale au bas Moyen Âge: sources écrites et archéologiques*, a «Mélanges... Michel de Boüard» (Genève-Paris, 1982), pàgs. 105-112.
Relaciona els tipus i formes de peces de ceràmica, fusta i estany utilitzant les fonts escrites i arqueològiques.
- GUDIOL I CUNILL, J.: *La vaixel·la de fusta durant lo segle XIII*, a «Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, 1908» (Barcelona, 1913), vol. II, pàgines 744-750.
Amb notícies documentals dels segles XI al XV.
- LE PATOUREL, J.: *Documentary evidence and the Medieval Pottery Industry*, a «Medieval Archaeology» (Londres), XII (1968), pàgs. 101-126, 3 mapes.
Propugna la publicació i anàlisi de la documentació dispersa sobre la indústria ceràmica, i les possibilitats de conèixer per mitjà dels textos la duració dels tallers, els preus de venda de les peces, taxes i altres impostos, etc. L'estudi dels inventaris mercantils del segle XIV permet deduir, per exemple, que el 40 % de les famílies de Colchester tenia vaixel·la de metall.
- OMODEO, A.: *Ceramica e documentazione lessicale*, a «Notiziario di Archeologia Medievale» (Genova, 30 nov. 1973), pàgs. 8-11.
Amb indicacions lèxiques interessants per a conèixer la presència de ceràmica hispana a Itàlia des del segle XIV fins el XVII.
- OSMA, G. J. DE: *La loza dorada de Manises en el año 1454 (Cartas de la Reina de Aragón a don Pedro Boyl)*. «Apuntes sobre cerámica morisca. Textos y documentos valencianos, 1». Madrid, 1906, 66 pàgs. A més dels de Manises, transcriu documents dels anys 1332 a 1548 referents a Paterna i a Màlaga.
- OSMA, G. J. DE: *Los maestros alfareros de Manises, Paterna y Valencia. Contratos y ordenanzas de los siglos XIV, XV i XVI*, a «Apuntes sobre cerámica morisca. Textos y documentos valencianos, 2», Madrid, 1908, 179 pàgs.
Textos dels anys 1358 a 1590 sobre fabricació, tipologia i artesans.

3. ALGUNS ASPECTES TÈCNICS

- ARCELIN-PRADELLE, Ch.; LAUBENHEIMER, F.: *Mission archeo-ethnologique: Ateliers de potiers traditionnels dans les provinces de Valencia et de Castellon (Espagne)*, a «Techniques et Technologies» (Maison de la Méditerranée, Cahier 5), Aix-en-Provence, 1982, pàgs. 27-56, amb 15 figs.
Estudi de la producció artesana actual: tallers, forns, peces de tradició antiga, en els aspectes tècnics.
- BACHMANN, H. G.: *Untersuchungen an Keramikfunden aus Pechina*, a «Madriider Mitteilungen» (Heidelberg), XII (1971), pàgs. 289-295.

- Anàlisi per mitjà de la radiofluorescència, d'aquesta ceràmica: composició de la pasta i forma d'obtenció de la decoració: amb ferro, antimoni, zinc, coure i manganès.
- BURGUÈS, M.: *Estudis de terrissa catalana. Precedits d'un preliminar sobre les bases científiques de la ceràmica*. Llibreria Sallarés, Sabadell, 1925, 55 pàgs. amb dibuixos.
- Obra d'un ceramista expert que conta experiències personals, indica tècniques i noms de peces.
- CIAMPOLTRINI, G.: *Scarichi di fornace tardomedievale in Comune di Palaia (Pisa)*, a «Archeologia Medievale» (Firenze), VI (1979), pàgs. 359-366, 4 figs.
- Segona meitat del segle XIV: decoració de línies incises paral·leles.
- DĄBROWSKA, M.; LECIEJEWICZ, L.: *Wczesnośredniowieczne Naczynia Gliniane i Kamienne z Castelseprio*, a «Przeglądu Archeologicznego» (Ossolineum), núm. 26 (1976), pàgs. 185-216 amb il·lustracions.
- Estudi tècnic i tipològic de les ceràmiques trobades a Castelseprio i datables entre els segles VI i XIII. Anàlisi macroscòpic i mineralògic dels components de les argiles.
- DÉMIANS D'ARCHIMBAUD, G.; LEMOINE, C.: *Les importations valenciennes et andalouses en France méditerranée. Essai de classification en laboratoire*, a «La céramique médiévale...» (Paris, 1980), pàgs. 359-372.
- Explicació, en els seus trets generals, de l'estudi tipològic i ús de tècniques de laboratori per a la classificació en tres grups de les ceràmiques esmentades, importades a Provença i al Languedoc.
- DUFURNIER, D.: *Étude comparative de plusieurs tessons d'une même poterie. Interpretation et discussion*, a «Archéologie Médiévale...» (Caen), II (1972), pàgs. 305-323.
- Anàlisi químiques dels fragments ceràmics. Tècnica i resultats. Interès metodològic.
- GABRIEL, R.: *La ceràmica i l'arqueometria: una nova ciència interdisciplinària*, a «Ciència» (Barcelona), II, núm. 12 (1981), pàgs. 32-38.
- Síntesi de les proves físico-químiques que hom pot realitzar. Amb bibliografia tècnica.
- GESTOSO Y PÉREZ, J.: *Historia de los Barros vidriados sevillanos desde sus orígenes hasta nuestros días*. Tipografía La Andalucía Moderna, Sevilla, 1903, 467 pàgs. amb il·lustracions.
- Informació des del segle XII, amb nombrosos detalls tècnics de fabricació. Fórmules per a la composició dels colors (pàgs. 63-64).
- GIRAL, M. D.: *Técnica cerámica*, a «Cerámica esmaltada española» (Labor, Barcelona, 1981), pàgs. 15-34, amb il·lustracions en color.
- Text d'una conferència. Resum entenedor amb nombrosos detalls pràctics

sobre pastes, modelat, cuita (perfil de dos tipus de forns) i tècniques decoratives.

GREENE, J. P.; JOHNSON, B.; NOAKE, B.; BEARPARK, P.: *Medieval floor tiles: How they were made*. Norton Priory Museum, Runcorn, Cheshire, 1979. 11 pàgs.

Estudi de la tècnica de manufactura d'aquest tipus de rajoles.

MASSARA, F.: *La técnica de la cerámica al alcance de todos*. Edit. De Vecchi, Barcelona, 1977, 230 pàgs. amb dibuixos.

Manual pràctic d'iniciació a les diverses tècniques (modelat, vernissos, esmalts, pintura, cuita, etc.).

PADILLA, J. I.: *Primeros análisis químicos y espectroscópicos de la cerámica*, a «La céramique médiévale...» (París, 1980), pàgs. 397-402.

Anàlisi de ceràmiques grises catalanes.

SANZ MARTÍN, I.; RAMOS PÉREZ, H.: *Censo-guía de los alfares de Castilla y León*. Consejo General de Castilla-León, Ediciones de la Torre, Madrid, 1983.

SEMPERE, EMILI: *Rutas a los alfares. España-Portugal*. Edit. autor. Barcelona, 1982, 434 pàgs. amb ill.

Análitza 280 centres de producció de terrissa actuals, amb detalls de fabricació (tècniques i tipus de forns).

VOSSEN, R.; SESEÑA, N.; KÖPKE, W.: *Guía de los alfares de España*. Editora Nacional, Madrid, 1980², 298 pàgs. amb il·lustracions.

Guia dels tallers actuals, útil per als estudis comparatius com l'esmentat d'Arcelin-Pradelle i Laubenheimer.

4. ASPECTES METODOLÒGICS

BARAJAS SALAS, E.: *Léxico de la alfarería en Arroyo de la Luz*, a «Revista de Estudios Extremeños» (Badajoz), XXXII, núm. 1 (1976), pàgs. 41-63 + 6 làms.

Lèxic modern amb il·lustracions.

BARAJAS SALAS, E.: *Vocabulario de la alfarería de Salvatierra de los Barros*, a «Revista de Estudios Extremeños» (Badajoz), XXX, núm. 2 (1974), pàgines 383-407, 6 làms.

Lèxic recollit als tallers l'any 1971, útil per a la descripció de les peces (tipologia i parts de les peces).

BAZZANA, A.: *Céramiques médiévales: les méthodes de la description analytique appliquées aux productions de l'Espagne orientale*, a «Mélanges de la Casa de Velázquez» (Madrid), XV (1979), pàgs. 135-185.

Primer d'una sèrie de treballs que l'autor promet dedicar al tema.

- BERTI, G.; TONGIORGI, L.: *Nomenclatura dalla ceramica medievale*, a «Notiziario di Archeologia Medievale» (Gènova, 30 nov. 1973), pàgs. 1-5.
Esquema precís i pràctic per a la descripció d'una peça de ceràmica.
- BLAKE, H.: *The archaic maiolica of North-Central Italy: Montalcino, Assisi and Tolentino*, a «Faenza», LXVI, núm. 1-6 (1980), pàgs. 91-160, amb 27 figs. i làms. XI a XIX.
Ens ha interessat especialment el model de fitxa que inclou a la pàg. 132 (fig. 11), com a exemple de fitxa descriptiva. L'hem utilitzat en un altre treball d'aquest mateix volum.
- BLAKE, H.: *Note sul metodo di pubblicazione della ceramica*, a «Atti del III Convegno...» (Albisola, 1970), pàgs. 248-250.
Resum i comentari de les propostes fetes per J. Hurst el 1963 a la revista «Medieval Archaeology».
- BLAKE, H.; DAVEY, P.: *Guidelines for the Processing and Publication of Medieval Pottery from Excavations*. The Department of the Environment, Londres, 1983.
Obra no rebuda encara en redactar aquestes línies.
- LACAM, J.: *Étude et classement des lampes à huile musulmanes*, a «Cahiers de Byrsa», núm. 3 (1953), pàgs. 197-203.
- LUTTRELL, A.: *La datazione della ceramica medioevale*, a «Atti del V Convegno...» (Albisola, 1972), pàgs. 139-149.
Recorda el recurs a les obres d'art d'època i als documents, i adverteix dels perills d'una datació poc fonamentada.
- LLANOS, A.; VEGAS, J. I.: *Ensayo de un método para el estudio y clasificación tipológica de la cerámica*, a «Estudios de Arqueología Alavesa» (Vitoria), VI (1974), pàgs. 265-313, amb il·lustracions i unes taules colorimètriques.
Exposició d'un mètode per a la classificació de la ceràmica basat en l'anàlisi de les formes, tècniques de fabricació i decoració, etc., mitjançant l'ús de fitxes perforades susceptibles d'ésser utilitzades en ordinadors per als estudis comparatius. Taula de colors i estudi minuciós dels elements decoratius.
- LLUBIÀ MUNNÉ, L. M.; BATLLORI, A.: *Terminología tipológica de la cerámica española y etimología de la palabra mayólica*. Edit. en ciclostil, Barcelona, 1953, IX + 63 pàgs.
Aportació al vocabulari català de la ceràmica, amb les equivalències en italià, francès i anglès.
- MARCET I BARBER, R.; LLONGUERAS I CAMPAÑA, M.: *Assaig d'una terminologia de la ceràmica antiga en català*. Institut de Prehistòria i Arqueologia, Diputació de Barcelona (Quaderns de Treball, 5), Barcelona, 1982, 27 pàgs.
Útil vocabulari sobre tecnologia i tipologia morfològica i decorativa, realitzat amb l'intent d'unificar les descripcions de les peces, realitzades en català.
- STEININGER, H.: *Die Münzdatierte Keramik des Mittelalters und der Frühen*

Neuzeit in Österreich. Verlag des Notringes der Wissenschaftlichen Verbände Österreichs, Viena, 1964, 202 pàgs. + 3 mapes i 36 làms.

Estudi minuciós de les ceràmiques datades per monedes, dels segles XII al XVII, a Àustria.

ZOZAYA, J.: *Hacia una metodología para el estudio de la cerámica medieval en España*, a «Miscelánea Arqueológica» (Diputación Provincial de Barcelona, Instituto de Prehistoria y Arqueología), Barcelona, 1974, vol. II, pàgs. 439-441.

Formulació de la problemàtica general.

5. CERÀMIQUES TARDORROMANES I VISIGÒTIQUES

A propos des céramiques de Conimbriga. Publications du Centre Pierre Paris, 2. París, 1976, 178 pàgs. + 20 làms.

Estudis de la Table Ronde tinguda a Conimbriga (Portugal) el 1975, sobre les sigillates hispàniques, les ceràmiques clares i tardanes, pintades i comunes. Bon estat de la qüestió amb informació bibliogràfica complementària.

BOURGEOIS, A.: *Céramique paléochrétienne de Barcelone* (*Museo de Historia de la Ciudad*), a «Mélanges de la Casa de Velázquez» (Madrid), VI (1970), pàgs. 53-77, amb 9 làms.

Possible producció narbonesa dels segles v-vi. Estudi de les pastes, formes i motius decoratius.

DÉMIANS D'ARCHIMBAUD, G.: *Le matériel paléochrétien de la grotte de l'Hortus* (*Valflaunès, Hérault*), a «Études Quaternaires», núm. 1 (1972), pàgs. 635-657, amb figs.

Estudi minuciós del material ceràmic: sigillates clares i grises, i ceràmiques comunes dels segles iv-v.

HUSSONG, L.; CÜPPERS, H.: *Die Trierer Kaiser Thermen. Die spätromische und frühmittelalterliche Keramik*. Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 1972, 129 pàgs. + 28 làms.

Estudi modèlic de les ceràmiques baixromanes i altmedievals (invasions germàniques i període dels francs), amb tipologia numerada de peces, decoracions, etc.

VEGAS, M.: *Clasificación tipológica preliminar de algunas formas de la cerámica común romana*. Instituto de Arqueología y Prehistoria, Universidad de Barcelona (Publicaciones Eventuales, 8), Barcelona, 1964, 50 pàgs. amb 14 figs. Bona introducció metodològica al tema.

6. TALLERS I FORNS DE CERÀMICA MEDIEVALS

BRYANT, G. F.: *Experimental Kiln Firings at Barton-on-Humber. S. Huberside 1971*, a «Medieval Archaeology» (Londres), XXI (1977), pàgs. 106-123, figs. 37 a 44.

Estudi experimental amb dos forns construïts segons models medievals per a la realització d'aquesta experiència. La temperatura arribà a 729° C i es gastaren 320 quilos de llenya durant les onze hores de la cuita.

CAMEIRANA, A.: *Contributo per una topografia delle antiche fornaci ceramiche savonesi*, a «Atti del II Convegno...» (Albisola, 1969), pàgs. 61-72.

Localització de forns de ceràmica a la zona de Savona, Ligúria.

DRURY, P. J.; PRATT, G. D.: *A Late 13th. and Early 14th. - Century Tile Factory at Danbury, Essex*, a «Medieval Archaeology» (Londres), XIX (1975), pàgs. 92-161, amb il·lustracions.

Estudi d'un forn de rajoles i de les peces que produí entre els anys c. 1275 i c. 1340, i de dos edificis del taller.

LÓPEZ MULLOR, A.; NIETO, F. J.: *Hornos de cerámica gris medieval en el Castell de Cabrera d'Anoia*, a «Informació Arqueològica» (Barcelona), núm. 30 (1979), pàgs. 154-161, 6 figs.

Notícia de cinc forns i reconstrucció ideal del Forn I.

MUSTY, J.: *Medieval pottery kilns*, a «Medieval Pottery from Excavations» (Londres, 1974), pàgs. 41-65, amb il·lustracions.

Estudi tipològic basat en uns 500 forns de ceràmica coneguts a Anglaterra.

RIU, M.: *El taller de ceràmica medieval de Santa Creu d'Ollers*, a «Boletín Arqueológico» (Tarragona), IV època, núms. 113-120 (1971-1972), pàgs. 253-268, 8 figs.

Estudi del forn de Les Ribes (Guixers), i de la seva ceràmica.

RIU, M.: *Els forns medievals de la ceràmica grisa a Catalunya*, a «Quaderns d'Estudis Medievals» (Barcelona), núm. 1 (1980), pàgs. 56-59, 7 figs.

Amb la planta i el perfil reconstruït d'un dels de Casa En Ponç.

THIRIOT, J.: *Les fabriques de poteries médiévales en Uzège et dans le Bas-Rhône. Première recherche sur les ateliers et les productions en cuisson réductrice*. Thèse pour le doctorat de troisième cycle en Archéologie Médiévale Méditerranéenne présenté à l'Université de Provence (Aix-Marseille I), sous la direction de G. Démians d'Archimbaud. Aix-en-Provence, 1979. 2 vols. Vol. I: 440 pàgs. Vol. II: 208 fotos, 8 gràfiques, nombroses plantes i perfils. Treball inèdit.

Estudi profund d'aquests tallers (Bollène, Saint-Gilles-du-Gard, Uzège, Saint-Quentin-la-Porterie, Saint-Victor-des-Oules) dels segles XII-XIII, amb localitzacions i datacions arqueomagnètiques, anàlisi d'una dotzena de forns i com-

paracions amb els localitzats a altres països. Obra fonamental per al tema, encara inèdita.

THIRIOT, J.: *Les fours de potiers médiévaux de Bollène (Vaucluse)*, a «Archéologie Médiévale» (Caen), V (1975), pàgs. 287-305, amb 17 figs.

Estudi estratigràfic precís i documentat.

THIRIOT, J.: *Les fours de potiers et bronzier de Saint-Gilles-du-Gard*, a «École Antique, de Nîmes», núm. 10 (1975), pàgs. 39-91, amb 31 figs.

Estudi arqueològic precís. Considera que pertanyen als segles XII-XIII.

VEGA, J. G. DE LA: *Horno alfarero de cerámica gris altomedieval*, a «Mediterrania» (Barcelona), IX (1975), pàgs. 15-21, 3 figs.

Únic exemplar amb la cambra de cuita desplaçada, localitzat fins ara a Catalunya.

7. CERÀMIQUES MUSULMANES MEDIEVALS

ACIEN, M.: *Estelas cerámicas epigrafiadas en la Alcazaba de Málaga*, a «Baetica» (Málaga), núm. 1 (1978), pàgs. 273-276, 2 làms.

Les característiques de les inscripcions permeten datar-les en els segles XIV-XV.

ACIEN, M.: *Los epígrafes en la cerámica dorada nazarí, ensayo de cronología*, a «Mainake» (Málaga), núm. 1 (1979), pàgs. 223-234, amb 4 làms.

Interessant utilització de l'estudi epigràfic per a datar millor la ceràmica dels segles XIII al XV.

ALBERT, I.: *La cerámica árabe del castillo de Orihuela*, a «Archivo Español de Arte y Arqueología» (Madrid), núm. 28 (1934), pàgs. 65-67, 4 làms.

AZUAR RUIZ, R.: *Excavación en el recinto fortificado árabe denominado «Castillo del Río». Campaña 1979 (Aspe-Alicante)*, a «Noticiero Arqueológico Hispánico» (Madrid), XV (1983), pàgs. 297-340, amb 17 figs. i 8 làms.

Bon estudi de les ceràmiques medievals alacantines.

BAZZANA, A.; GUICHARD, P.: *Céramiques communes médiévales de la région valencienne*, a «La céramique médiévale...» (París, 1980), pàgs. 321-334.

BAZZANA, A.; GUICHARD, P.: *Recherche sur les habitats musulmans du Levant Espagnol*, a «Atti del Colloquio Internazionale di Archeologia Medievale, Palermo-Erice 20-22 settembre 1974» (Palermo, 1976), Vol. I, pàgs. 59-100, amb 47 il·lustracions.

Estudi de les ceràmiques a les pàgines 88 a 100.

BAZZANA, A.: *La cerámica islámica en la ciudad de Valencia. Catálogo*. Ayuntamiento de Valencia (Delegación Municipal de Cultura). València, 1983, 1 vol.

BUSQUETS, J.; MASCARÓ PASARIUS, J.: *Teules pintades i amb inscripcions àrabi-ques*, a «Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana» (Palma de Mallorca), núm. 33 (1964/1965), pàgs. 323-324 i làms. XXXV a XXXVII.

- Tot i ésser teules tardanes, dels segles XVI i XVII, val la pena de consignar el fet.
- CASAMAR, M.: *Notas sobre cerámica de ajuar nazarí*, a «Al-Andalus» (Madrid-Granada), XXIV (1959), pàgs. 189-196.
- DUDA, D.: *Pechina bei Almeria als Fundort Spanisch-Islamischer Keramik*, a «Madrider Mitteilungen» (Heidelberg), XII (1971), pàgs. 262-288, 1 il·lustració color.
- Estudi de peces del segle X.
- DUDA, D.: *Die Frühe Islamische Keramik aus Almeria*, a «Madrider Mitteilungen» (Heidelberg), XIII (1972), pàgs. 345-432, amb 23 ill. + làms. 62 a 92. Estudi fonamental de peces dels segles X al XII, sense vidriat i vidriades, decorades i sense decorar.
- DUDA, D.: *Spanisch-Islamische Keramik aus Almeria vom 12. bis 15. Jahrhundert*, a Deutsches Archäologisches Institut (Abteilung Madrid). F. H. Kerle Verlag. Heidelberg, 1970. 40 pàgs. + 8 figs. + 27 làms. en negre i 3 en color.
- Catàleg minuciós de les peces dels períodes almoràvit, almohade i nassarita. (Segles XII al XV.)
- EWERT, CH. [col·laboració de D. DUDA i G. KIRCHER]: *Islamische Funde in Balaguer und die Aljaferia in Zaragoza*, a Deutsches Archäologisches Institut (Madrider Forschungen, Band 7). Berlín, 1971. 281 pàgs. amb 56 figs. + 6 làms. en negre i 6 en color.
- Treball modèlic, amb l'estudi sistemàtic de la ceràmica, els estucs i el vidre. Hi ha traducció castellana: *Excavaciones Arqueológicas en España*, 97 (Madrid, 1979). L'estudi de la ceràmica, fet per Dorotea Duda, a les pàgines 288-318, edició castellana.
- GÓMEZ MORENO, M.: *La loza dorada primitiva de Málaga*, a «Al-Andalus» (Madrid-Granada), V (1940), pàgs. 383-398.
- LANE, A.: *Later Islamic Pottery*. Faber and Faber. Londres, 1954, 134 pàgs. amb 100 il·lustracions en negre i 4 en color.
- Des del segle XIII als nostres dies: ceràmica de l'Orient islàmic, amb bona bibliografia.
- MAESTRE, V.: *La cerámica hispano-musulmana*, a «Información Arqueológica» (Barcelona), núm. 4-5 (1971), pàgs. 115-123 amb dibuixos.
- Síntesi senzilla, del segle X al XV.
- NAVARRO, J.: *Cerámica musulmana de Murcia (España), con representaciones humanas*, a «La céramique médiévale...» (París, 1980), pàgs. 317-320, amb il·lustracions.
- NAVARRO PALAZÓN, J.: *Aspectos arqueológicos*, a «Historia de la Región Murciana» (Eds. Mediterráneo. Murcia, 1980), vol. III, pàgs. 63-108, amb il·lustracions.

- Minucios estudi de les ceràmiques a les pàgs. 84-107. Inclou també joguines de terrissa.
- POSAC, C.: *Candiles de la Ceuta islàmica*, a «Actas de las Jornadas de Cultura Árabe e Islàmica (1978)». Instituto Hispano-Árabe de Cultura. Madrid, 1981. Pàgs. 287-291, 8 figs.
- Assenyala tres tipus amb variants entre els segles XII i XV.
- RIU, M.: *Lucerna medieval procedente de la Alpujarra (Minas del Conjuero)*, a «Cuadernos de Estudios Medievales» (Granada), IV-V (1979 [1980]), pàgines 287-289, 2 figs. + 1 làm.
- ROSSELLÓ-BORDOY, G.; CAMPS, J.; CANTARELLAS, C.: *Candiles musulmanes hallados en Mallorca*, a «Mayurqa» (Palma de Mallorca), V (1971), pàgs. 133-161.
- Estudi tipològic.
- ROSSELLÓ-BORDOY, G.: *La ceràmica árabe en Mallorca*, a «Mayurqa» (Palma de Mallorca), XIV (1975), pàgs. 215-230.
- ROSSELLÓ-BORDOY, G.: *La céramique arabe à Majorque (problèmes chronologiques)*, a «La céramique médiévale...» (París, 1980), pàgs. 297-309, amb il·lustracions.
- Bona síntesi de la problemàtica de les ceràmiques d'ús comú.
- ROSSELLÓ-BORDOY, G.: *Decoración zoomórfica en las Islas Orientales de al-Andalus*. Edit. Cort. Palma de Mallorca, 1978, 87 pàgs. amb il·lustracions.
- ROSSELLÓ-BORDOY, G.: *Elementos decorativos en la ceràmica árabe de los siglos X y XI*, a «Actas de las Jornadas de Cultura Árabe e Islàmica (1978)». Instituto Hispano-Árabe de Cultura. Madrid, 1981. Pàgs. 271-276, 18 figs.
- Estudi tipològic dels diversos elements ornamentals.
- ROSSELLÓ-BORDOY, G.: *Ensayo de sistematización de la ceràmica árabe en Mallorca*. Diputación Provincial de Baleares. Palma de Mallorca, 1978. 352 pàgines + 12 làms. + 4 quadres desplegable.
- Obra bàsica. Primer i important treball de conjunt, amb valuoses precisions sobre les ceràmiques dels segles X al XIII.
- ROSSELLÓ PONS, M.: *Les ceràmiques almohades del carrer de Zavellà. Ciutat de Mallorca*. Museu de Mallorca. Palma de Mallorca, 1983. 128 pàgs. + 32 làms.
- Estudi fonamental sobre la producció ceràmica mallorquina del primer terç del segle XIII. Fitxes tècniques de 135 peces.
- SANTOS GENER, S.: *Ceràmica pintada musulmana*, a «Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales, 1947» (Madrid, 1948).
- SOUTO LASALA, Juan Antonio: *Algunos signos mágicos musulmanes en la ceràmica «verde y morada» de Teruel (siglos XIII-XIV)*, a «Actes du Colloque International de Glyptographie de Saragosse, du 7 au 11 juillet 1982» (Zaragoza, 1983), pàgs. 459-476, amb 16 il·lustracions.

- Estudi dels signes, significats i funcions i de l'aplicació que hom en féu a la ceràmica de Terol.
- TORRES BALBÁS, L.: *De cerámica hispano-musulmana*, a «Al-Andalus» (Madrid-Granada), IV (1936-1939), pàgs. 412-432.
- TORRES BALBÁS, L.: *Vajilla de madera y vajilla de barro en los siglos XIV y XV*, a «Al-Andalus» (Madrid-Granada), XVI (1951), pàgs. 182-185.
- ZOZAYA, J.: *Aproximación a la cronología de algunas formas cerámicas de época de taifas*, a «Actas de las Jornadas de Cultura Árabe e Islámica». Instituto Hispano-Árabe de Cultura. Madrid, 1981. Pàgs. 277-286, 7 figs.
Amb descripció detallada de peces: bols i gerres.
- ZOZAYA, J.: *Cerámica andalusí*, a «Cerámica esmaltada española» (Labor. Barcelona, 1981), pàgs. 37-50, amb il·lustracions en color.
Conferència: Resum dels segles VIII al XV amb bones il·lustracions.
- ZOZAYA, J.: *Cerámicas islámicas del Museo de Soria*, a «Boletín de la Asociación Española de Orientalistas» (Madrid), IX (1975), pàgs. 135-148, 8 figs., 1 lám.
Descripció de vuit peces, atribuïdes a l'època califal.
- ZOZAYA, J.: *Essai de chronologie pour certains types de porterie califale andalouse*, a «La céramique médiévale...» (París, 1980), pàgs. 311-415, il·lustracions.
Assenyala una primera fase d'influències orientals, i una segona d'influències berèbers.

8. CERÀMIQUES HISPANES CRISTIANES DE L'ALTA EDAT MITJANA

- ANDRÍO, J.: *Cerámicas altomedievales en superficie*, a «XV Congreso Nacional de Arqueología. Lugo, 1977» (Zaragoza, 1978), pàgs. 1211-1218, 4 figs.
Recopilació de materials de la Castella oriental.
- BALAGUER, L.; VEGA G., J. de la: *Consideraciones cronológicas sobre la cerámica gris altomedieval*, a «Mediterrania» (Barcelona), VII (1972), pàgs. 8-18, 71 figs.
La classifiquen en dos grups i consideren anterior al segle X la que anomenen «obra aspera», i posterior al XIII la «obra fina».
- BARANDIARÁN, I.: *Materiales de Sarabe (Urdiain). Estudio arqueológico*, a «Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra» (Pamplona), año V, núm. 13 (1973), pàgs. 53-87, amb il·lustracions.
Estudi detallat de ceràmiques comunes, del segle XIII, a les planes 63-79; en llur majoria són peces ni pintades, ni vidriades, de pastes «amarillo rojo». Gerretes de coll alt i estret, alguna de boca trilobulada, amb línies incises paral·leles al coll i nanses aplanades. Hi ha però peces amb vernissos

- de tons grocs a verdosos i castanys: plats, vasos, garrafes i ampolles, entre d'altres formes.
- CALLEJA GONZÁLEZ, M. V.: *Cerámicas de repoblación de Tariego de Cerrato (Palencia)*, a «Sautoula» (Santander), II (1976-1977), pàgs. 383-391, 3 figs. i 3 làms.
Presentació i inventari de materials ceràmics dels segles IX a XI.
- CASTRO GARCÍA, LÁZARO DE: *Las cerámicas pintadas celtibéricas y alto-medievales de Castrojeriz (Burgos)*, a «Boletín de la Institución Fernán González» (Burgos), LII, núm. 182 (1974), pàgs. 109-118 + làms.
- GARCÍA GUINEA, M. A., y otros: *El Castellar. Villajimena (Palencia)*, a «Excavaciones Arqueológicas en España», núm. 22. Palencia, 1964.
- GARCÍA GUINEA, M. A.; CARRIÓN, M.: *Los problemas de la cerámica de los siglos VIII al XII en la región cantábrica*, a «Congreso luso-español de estudios medievales» (Porto, 1968), pàgs. 307-309.
- GARCÍA GUINEA, M. A.: *Sobre cerámicas alto-medievales de la Meseta Norte y Cantabria*, a «IX Congreso Nacional de Arqueología. Valladolid, 1965» (Zaragoza, 1966), pàgs. 415-418, 1 fig.
Assenyala dos tipus ben diferenciats: l'estriat exteriorment (segles VIII-X) i el pintat, i considera que, des del segle X, a Santo Toribio de Liébana, comencen els vidriats verdosos.
- OLLICH, I.: *Algunes peces de ceràmica gris medieval a Catalunya*, a «La céramique médiévale...» (París, 1980), pàgs. 403-405, amb il·lustracions.
- PUIG I OCHOA, M.ª F.: *Nova troballa arqueològica a Ponts*, a «Portaveu» (Ponts), núm. 30 (1980), pàgs. 6-7, 3 figs.
Dues peces de ceràmica grisa amb dibuixos.
- RINCÓN, R.: *Cerámicas medievales en Castrojeriz (Burgos)*, a «Sautoula», I (1975), pàgs. 271-286, amb 6 figs. + 8 làms.
Amb una primera classificació cronològica de les ceràmiques alt-medievales de l'àmbit castellà. A la ceràmica de decoració estriada i a la de decoració pintada amb temes geomètrics, dels segles VIII i IX, des de la fi del segle X se sobreposen dèbilment les ceràmiques vidriades de color verd-oliva.
- RIU, M.: *Algunes formes completes de la ceràmica gris catalana (siglos XII-XIII)*, a «I Colloquio Internazionale di Archeologia Medievale. Palermo-Erice, 20-22 settembre 1974» (Palermo, 1976), vol. II, pàgs. 542-545 + 5 figures.
- RIU, M.: *L'enterrament núm. 66 de Sant Sebastià del Sull i la seva peça de ceràmica grisa*, a «Acta historica et archaeologica Mediaevalia» (Barcelona), núm. 2 (1981), pàgs. 213-219, 6 figs.
Peça bicònica amb broc trobada entre les cames del difunt.
- ZOZAYA, J.: *Cerámicas medievales del Museo Provincial de Soria*, a «Celtiberia» (Soria), núm. 42 (1971), pàgs. 211-222.

Inventari de ceràmiques vidriades i no vidriades, atribuïdes als segles XI i XII. Joguines, morters, gerres, llums d'oli, etc.

9. CERÀMICA HISPANO CRISTIANA DE LA BAIXA EDAT MITJANA

- A. B.: *La ceràmica de Verdú, artesanía de siglos*, a «La Vanguardia» (Barcelona, 9 marzo 1978), 1 pàg.
 Notícia sobre la fabricació actual de cànirs de Verdú i d'un suposat forn del segle XII.
- AGUADO VILLALBA, J.: *La azulejería toledana a través de los siglos*. Real Academia de Bellas Artes y Ciencias Históricas de Toledo, Toledo, 1979, 59 pàgines + 15 làms.
 Amb les fotografies minuciosament comentades de 224 peces dels segles XIII al XIX.
- ALMAGRO BASCH, M.; LLUBIÀ, L. M.^a: *La ceràmica de Teruel*. Instituto de Estudios Turolenses, Teruel, 1963, 134 pàgs., amb 17 il·lustracions.
 Abundant informació gràfica de les ceràmiques de «coure i manganès», des del segle XIII.
- ALMAGRO BASCH, M.; LLUBIÀ, L. M.^a: *Aragón-Muel*, a «C.E.R.A.M.I.C.A.» (Barcelona), núm. 1 (1952), XV + 70 pàgs., amb 87 làms.
 Des del segle XVI.
- ALMAGRO GORBEA, M.: *Aportación al estudio de la ceràmica de Teruel*, a «Teruel», núm. 49-50 (1973), pàgs. 5-32, 8 làms., 15 figs.
 Dues monedes permeten datar peces de «verd i castany» en el segon quart del segle XIII.
- ÁLVARO ZAMORA, M.ª I.: *Ceràmica aragonesa*, a Librería General (Colección Aragón), Zaragoza, 1976, 2 vols., vol. I: 187 pàgs. + 140 figs.
 Síntesi informada, amb bibliografia complementària.
- BASSEGODA NONELL, J.: *Las ollas de la Catedral. Bóvedas góticas catalanas*, a «La Vanguardia Española» (Barcelona, 7 novembre 1975), 1 pàg., amb 4 il·lustracions.
 Notícia periodística de les peces del segle XIV trobades a les voltes de la Catedral de Barcelona.
- BASSEGODA NONELL, J.: *Los iridiscentes colores de los azulejos de Pedralbes*, a «La Vanguardia Española» (Barcelona, 12 març 1972), 1 pàg. 2 il·lustracions.
 Recorda que des del 1249 el Consell barceloní admeté en el seu si a ceramistes o terrissaires, i que en començar el segle XVI hi havia a Barcelona 26 obradors.

- BASSEGODA NONELL, J.: *La cerámica popular en la arquitectura gótica*. Eds. de Nuevo Arte Thor, Barcelona, 1978, 127 pàgs., amb 24 làms. i 10 figs.
Estudi de l'aprofitament de ceràmica popular en les voltes catalanes del segle XIV.
- BATLLORI I MUNNÉ, A.; LLUBIÀ, LL. M.^a: *Ceràmica catalana decorada*. Reproducció anastàtica, Barcelona, 1949 [1974], 171 pàgs., 612 il·lustracions. Estudi molt il·lustrat, dels segles XII al XX. Inclou rajoles, plafons, plats i altres tipus de peces.
- BELTRÁN, J.: *Siete siglos de tradición. La cerámica de Manises*, a «La Vanguardia» (Barcelona, 1 juny 1980), 1 pàg. amb 3 figs.
Article periodístic. Recorda la seva apreciació des del segle XIV i l'elogi d'Eiximenis.
- CABESTANY, J.-F.; RIERA, F.: *Hallazgo de cerámica medieval en la iglesia de Santa María del Pi de Barcelona: cronología y tipología*, a «La céramique médiévale...» (Pars, 1980), pàgs. 407-411, amb il·lustracions.
Estudi d'aquesta ceràmica popular de les voltes del segle XIV.
- COLL CONESA, J.: *Algunos materiales de época medieval hallados en Sóller (Mallorca)*, a «Boletín de la Societat Arqueològica Lul·liana» (Palma de Mallorca), núm. 37 (1979), pàgs. 253-287, amb 12 figs. i 3 làms.
Estudi de materials dels segles XI al XVII, trobats en una estructura urbana. Predominen els materials de Paterna i Manises, si bé els primers (segles XI al XIII) són musulmans.
- CLOPAS, I.: *Hallazgo de cerámica catalana de los siglos XIII al XVI en las excavaciones del Revall (Martorell)*, a «Diario de Barcelona» (Barcelona, 20 d'abril 1969), pàg. 10, 1 il·lustració.
Notícia periodística detallada de la troballa.
- DOMÍNGUEZ GONZÁLEZ, E.: *Catálogo-guía del Museo Nacional de Cerámica «González Martí»*. Valencia, 1963, 104 pàgs. amb il·lustracions.
Exposició molt sumària, per sales.
- FEITO, J. M.: *La cerámica negra de Miranda de Avilés*, a «Boletín del Instituto de Estudios Asturianos» (Oviedo), XXIX, núms. 84-85 (1975), pàgs. 83-101, 1 mapa.
Si bé la major part de les dades són modernes, consta la fabricació el segle XV. Detalls tècnics (fang, forns, etc.) interessants. Bibliografia útil per a conèixer la ceràmica asturiana.
- GIRALT-MIRACLE, D.: *La cerámica catalana del segle XV al XIX*, a «Avui» (Barcelona, 14 gener 1979), pàg. 26, amb 5 il·lustracions.
Article periodístic de vulgarització, informat.
- GONZÁLEZ-MARTÍ, M.: *Cerámica del Levante español. Siglos medievales*. Edit. Labor, Barcelona, 1944-1952, 3 vols., amb nombroses il·lustracions en negre i color.

- Obra bàsica. Dedicada el vol. I a «Loza», el II a «Alicatados y azulejos», i el III a «Azulejos, socarrats y retablos», respectivament.
- GONZÁLEZ-MARTÍ, M.: *Azulejos góticos con inscripciones*, a «Levante» (València 14 setembre 1969), 1 pàg., 1 fig.
- Descripció d'un paviment del segle xv.
- JORDI, R.: *Historia de una botica: La «Farmacia-Museu» del Pueblo Español*, a Suplemento de «Circular Farmacéutica» (Barcelona, 1972), 40 pàgs. + 53 làmines.
- Descriu i reproduïx peces notables dels segles xv al xix.
- JUAN FERNÁNDEZ, J.: *Excavaciones medievales en Valeria (Cuenca)*. Diputación Provincial de Cuenca (Arqueología Conquense, V), Cuenca, 1981, 182 pàgs., amb 25 figs. i 36 làms., 4 plànols.
- Estudi de materials ceràmics vidriats dels segles XIII al xv, entre d'altres.
- LORENS, J.: *Les rajoles catalanes, segles XIII al XIX*. Presentació J. Clavell. Edit. J. Lorens, Barcelona, 1980, 271 pàgs., amb 32 figs. color i 281 en negre.
- LORENS, J.: *Plats i pots de ceràmica catalana, segles XV al XVIII*. Edit. J. Lorens, Barcelona, 1977, 183 pàgs., amb il·lustracions en negre i color. Recull gràfic de bon nombre de peces (gerros, plats, pots...) de reflex metàl·lic, decoració a pinzell en blau, i vernissos grocs i verdosos.
- LLUBIÀ MUNNÉ, L. M.^a; LÓPEZ GUZMÁN, M.: *La ceràmica murciana decorada*. Cámara Oficial de Comercio y Navegación de Murcia, Murcia, 1951, 51 pàgs., amb 16 làms.
- Obra que cal llegir tenint present el comentari que li dedicà L. Torres Balbás a «Al-Andalus» (Madrid-Granada), XVIII (1953), pàgs. 252-253), sobre atribucions cronològiques i tipològiques.
- MARTÍNEZ CAVIRÓ, B.: *Temas figurados en las lozas doradas levantinas*, a «La céramique médiévale...» (París, 1980), pàgs. 375-383.
- MARTÍNEZ ORTIZ, J.; SCALS ARACIL, J. DE: *Colección cerámica del Museo Histórico Municipal de Valencia. Paterna-Manises*. Ayuntamiento de Valencia, Valencia, 1967, 78 pàgs., amb 99 figs, 1 làm. color.
- Edició abreujada i esmenada del *Catálogo-inventario* publicat el 1962. Amb una bona bibliografia comentada per a l'estudi de les ceràmiques valencianes.
- MEZQUÍRIZ DE CATALÁN, M.ª A.: *Ceràmica medieval hallada en la excavación estratigráfica de la Catedral de Pamplona*, a «Homenaje a don José M.ª Lacarra...» (Zaragoza, 1977), vol. III, pàgs. 75-89, 10 figs.
- Ceràmica urbana del segle XIII: gerros i gerres, plats i escudelles amb dues nanses.
- NOVELLA, A.; PRADA, J.: *La ceràmica de Muel, una artesanía recuperada*, a «La Vanguardia» (Barcelona, 1 juny 1980), 1 pàg., amb 6 fotos.

- Article periodístic sobre aquesta ceràmica de tècnica moresca, documentada des del 1545 i renovada el 1975.
- OLIVAR DAYDI, M.: *La ceràmica trecentista en los païses de la Corona de Aragó*. Edit. Seix Barral, Barcelona, 1952, 167 pàgs., 124 làms.
- PINEDO, C. VIZCAÍNO, E.: *La ceràmica de Manises en la Historia*. Edit. Everest, León, 1977.
- RIERA I VILAR, F.; CABESTANY I FORT, J.-F.: *Ceràmica de Manresa. Segle XIV*. Pròleg de S. Alcolea. Caixa d'Estalvis de Manresa, Manresa, 1980, 233 pàgs., amb 68 il·lustracions i 4 taules.
Inventari detallat de les peces i primeres taules de formes.
- SÁNCHEZ-PACHECO, T.: *Hallazgos de fragmentos de ceràmica en Pedralbes*, a «La Vanguardia Española» (Barcelona, 25 agost 1976), 1 pàg., amb 4 figs.
Descripció periodística de la troballa, en les obres del monestir de Pedralbes (Barcelona). Segles XV-XVII.
- SÁNCHEZ-PACHECO, T.: *Paterna y Manises*, a «Cerámicas esmaltadas españolas» (Labor, Barcelona, 1981), pàgs. 53-72, amb il·lustracions en color.
Conferència. Resum dels segles XIII al XV amb excel·lent il·lustració.
- SÁNCHEZ-PACHECO, T.: *Inauguración de tres salas en el Museo de Ceràmica*, a «La Vanguardia» (Barcelona, 27 novembre 1977), 1 pàg., amb 6 fotos.
Notícia periodística documentada. Ceràmiques dels segles XII al XVIII.
- SITJAS, X.: *La ceràmica gòtica manresana*, a «Bages» (Manresa), X, núm. 117 (1962), pàg. 12, 1 fig.
Nota sobre la formació del Museu de Manresa. Formes i motius decoratius.
- VALIENTE CÁNOVAS, S.: *Pico de la Muela (Valera de Abajo, Cuenca)*, a «Noticiario Arqueológico Hispánico» (Madrid), XII (1981), pàgs. 85-134, amb il·lustracions.
Descripció de ceràmiques baixmedievales vidriades.

10. CERÀMIQUES ESTRANGERES I HISPÀNIQUES AL MÓN

- BERTI, G.; TONGIORGI, L.: *Ceramica pisana, secoli XIII-XV*. Pacini Ed. (Biblioteca di Antichità Pisane, 1), Pisa, 1977, 162 pàgs., amb 58 figs. i 23 làms.
Des de l'inici del segle XIII, amb resultats de les anàlisis sobre el revestiment d'esmalt. Ceràmiques decorades en coure i manganès, o sols manganès, sobre esmalt blanc. Assenyalen tres fases del segle XIII al XV.
- BERTI, G.; TONGIORGI, L.: *I bacini ceramici medievali delle chiese di Pisa*, a «L'Erma» di Bretschneider (Quaderni di Cultura Materiale, 3). Roma, 1981, 308 pàgs. amb 257 figs. + 224 làms. en negre i color.

- Amb referències a la ceràmica de l'Espanya musulmana que acrediten un bon coneixement de la bibliografia existent sobre el tema.
- BERTI, G.; TONGIORGI, L. i E.: *Le ceramiche medievali delle chiese di Pisa*. Museo Nazionale di San Matteo. Pisa, 1981, 36 pàgs. amb 63 figs.
Catàleg del qual ens interessa ara la ceràmica hispano-musulmana i hispano-cristiana (des de la primera meitat del segle XII) procedent de Calatayud (Aragó), i les dels segles XIII-XIV procedents de València, Mallorca i Andalusia.
- BLAKE, H.: *La ceramica medievale spagnola e la Liguria*, a «Atti V Convegno Internazionale della Ceramica» (Albisola, 1972), pàgs. 55-72, figs. 1-30.
Preferentment *maiolica* tardana, procedent de València, la primera meitat del segle XV.
- BURNOUF, J.; SALCH, Ch.-L.: *La céramique culinaire en Alsace, au Moyen-Age*, a «Connaissance des Céramiques» (París), núm. 12 (1975), pàgs. 35-42, amb ils.
Bon resum de les ceràmiques alsacianes dels segles VIII al XVI, amb paral·lels interessants.
- CINI, S.; RICCI, M.: *Giocattoli ceramici di epoca medievale e postmedievale nell'Italia Centrale*, a «Archeologia Medievale» (Florència), VII (1980), pàgs. 521-550, amb 152 dibuixos.
Catàleg de joguines de ceràmica (figuretes humanes, cavalls, galls, gossos, etc.).
- D'ANGELO, F.: *Influenze straniere nella ceramica medievale di Palermo (1290-1425)*, A «Atti del IV Convegno...» (Albisola, 1971), pàgs. 395-407.
- D'ANGELO, F.: *La ceramica nell'archeologia medievale siciliana*. «GRAM. Gruppo Ricerche Archeologia Medievale» (Palermo, 20 agosto 1971), pàgs. 1-5 + 2 figs.
Assenyala la distribució dels llocs de les troballes (segles XII-XV) i la presència de ceràmica catalana des del segle XIII.
- D'ANGELO, F.: *La ceramica del Mediterraneo e la Sicilia medievale*, a «Atti del Colloquio Internazionale di Archeologia Medievale, Palermo-Erice, 20-22 settembre 1974» (Palermo, 1976), II, pàgs. 517-529.
Detallat resum amb notícies de ceràmiques catalanes, des del segle XIII.
- DAOULATLI, A.: *Céramiques andalouses à reflets métalliques découvertes à la Kasbah de Tunis*, a «La céramique médiévale...» (París, 1980), pàgines 343-357.
- DÉMIANS D'ARCHIMBAUD, G.: *Céramiques médiévales en Provence*, a «Archeologia. Tresors des Âges» (Dijon), núm. 72 (1974), pàgs. 37-49, amb ils.
Síntesi de les ceràmiques dels segles X al XIV, amb referència a les importacions valencianes.
- DÉMIANS D'ARCHIMBAUD, G.; VALLAURI, L.; THIRIOT, J.: *Céramiques d'Avig-*

- non. Les fouilles de l'Hotel de Brion et leur materiel.* Académie de Vauclause. Avignon, 1980. XVI + 185 pàgs. amb 74 figs.
Estudi minuciós de materials dels segles XIV i XV, procedents de Paterna i Manises, entre d'altres de procedència catalana.
- DÉMIANS D'ARCHIMBAUD, G.: *Découvertes récentes de céramiques médiévales espagnoles en Provence, leur place dans l'évolution regionale.* «Actes du 94e Congrès National des Sociétés Savantes. Paris, 1969» (París, 1971), pàgines 129-164, 30 figs. i 1 mapa.
Importacions dels segles XIV-XV. Procedeixen de Catalunya i València (sobretot Paterna i Manises).
- EAMES, E. S.: *Catalogue of medieval lead-glazed earthenware tiles. Catalogue of medieval tiles in the Department of Medieval and Later Antiquities.* British Museum. Londres, 1980. 2 vols., 794 pàgs. + 436 pàgs. amb 3.500 dibuixos.
- GELICHI, S.: *Note sui reperti d'età tardo-medioevale e rinascimentale rinvenuti a Buriano (Provincia di Grosseto), a «Faenza»,* LXIV, núm. 3 (1978), 12 pàgines, amb ils.
Examina les característiques de peces de *maiolica* dels segles XV a XVII, i llurs procedències.
- GELICHI, S.: *Materiali tardo-medievali dal territorio castiglionesese.* Comune di Castiglione della Pescaia, 1978, 27 pàgs.
Discussió de formes i evolució dels tipus ceràmics (segles XIV a XVI), amb majòliques arcaïques de producció italiana, i d'importació de València la primera meitat del segle XV.
- GOURVEST, J.: *Elements pour servir à l'étude de la céramique médiévale du Midi de la France,* a «Cahiers Ligures de Préhistoire et d'Archéologie», núm. 10 (1961), pàgs. 150-152.
- HENSEL, W.: *Forschungsprobleme der polnischen Keramik des Frühen Mittelalters,* a «Præhistorische Zeitschrift», XXXVII (1959), pàgs. 199-210.
Comentaris a la bibliografia polonesa sobre el tema.
- HURST, J. G.: *Red-painted and glazed Pottery in Western Europe from the Eighth to the Twelfth Century,* a «Medieval Archaeology» (Londres), XIII (1969), pàgs. 99-147, figs. 38 a 48, làms. 12 a 14.
Estudi col·lectiu fonamental, en el qual col·laboren F. Tischler, i J. Zozaya pel que respecta a les ceràmiques hispanes pintades amb tons vermells o castanys (òxid de ferro), de possible influència romana, i les primeres vidriades medievals.
- HURST, J. G.: *Spanish Pottery imported into Medieval Britain,* a «Medieval Archaeology» (Londres), XXI (1977), pàgs. 68-105, 36 figs.
Presència de tenalles i àmfores usades pel transport de vi i oli, entre altres peces andaluses i valencianes dels segles XIII al XV, vidriades o no. Estudi minuciós.

- HURST, J. G.: *Medieval Pottery imports in Sussex*, a «Sussex Archaeological Collections», núm. 118 (1980), pàgs. 119-124, 2 figs.
Entre les peces, un *albarello* de Màlaga, de reflex metàl·lic, en blau i vermellós, del segle xv.
- KURNATOWSKA, Z.: *On the development of the early medieval ceramics in Poland*, a «Chateau Gaillard» (Études de Castellologie Médiévale), VI (1972), pàgs. 126-129 + 10 figs.
Segles VII al XIV, amb bibliografia complementària.
- LOBBEDEY, U.: *Untersuchungen mittelalterlicher Keramik vornehmlich aus Südwestdeutschland*. W. De Gruyter (Arbeiten zur Frühmittelalterforschung, Band 3). Berlín, 1968, 214 pàgs., 70 làms. i 3 mapes.
Estudi tipològic de les ceràmiques carolíngies i post-carolíngies (segles VIII al XI) especialment.
- MUR RAURELL, A.: *Algunos aspectos de la cerámica medieval italiana*. Text mecanografiat, inèdit. Barcelona, 1980, 69 pàgs. amb ils.
Bon treball de recopilació i síntesi de les recerques dels darrers deu anys, amb bibliografia.
- RAGONA, A.: *La ceramica del periodo della monarchia aragonesa in Sicilia*, a «Faenza», XLII (1956), 14 pàgs. amb ils.
Importacions catalanes a Sicília, els segles XIV i XV.
- SALET, F.: *Les carrelages du Palais des Papes (Avignon)*, a «Bulletin Monumental» (París), CXXIII, núm. 2 (1965), pàgs. 158-159.
Rajoles ben datades que recorden les característiques mudèjars, si bé foren fetes a Saint-Quintin-la-Poterie (Gard).
- SCOLLAR, I.; VERHAEGHE, F.; GAUTIER, A.: *A medieval site (14th Century) at Lampernisse (West Flanders, Belgium)*. Universitas Gandensis (Dissertationes Archaeologiae Gandenses, 13). Éditions De Tempel. Bruges, 1970, 72 pàgs. amb ils.
L'estudi de les ceràmiques, fet per F. Verhaeghe, a les pàgs. 31-63, amb 4 làms. i 10 figs. Hom constata que a Bèlgica, el segle XIV, encara el 60 % de les ceràmiques eren grises, de superfícies negroses: tenalles, gerres, plats, tasons, pots, etc., coexistent amb una vaixel·la de fang roig, fina i ben cuita.
- THIRIOT, J.: *Notes sur les origines de la vaisselle des cuisines avignonaises au Moyen Age*, a «Revue annuelle d'information. Mairie d'Avignon» (Avignon, 1979), pàgs. 37-47 amb ils.
- VERDIE, S.: *La céramique médiévale décorée d'oxyde de cuivre et de manganèse retrouvée au Château royal de Collioure*, a «Céramologie Médiévale» (Caen, 1972), pàgs. 281-293 + ilustracions a les planes 294-304.
Des del 1249 consta que s'exporta ceràmica de Barcelona i de Màlaga a Cotlliure. Dibuixa 4 peces: perfils de ceràmiques decorades amb tons verds i castany-fosc i estudia les procedències i característiques.

- WHITEHOUSE, D.: *Medieval painted Pottery in South and Central Italy*, a «*Medieval Archaeology*» (Londres), X (1967), pàgs. 30-44.
- ZUNZUNEGUI, A. P.: *Recipientes cerámicos utilizados en el comercio de Indias*, a «*Boletín Americanista*» (Barcelona), VII-XI, núm. 19-27 (1965-1969), pàgines 21-38, amb 8 figs. i 4 fotografies.
- Estudi de tenalles, àmfores i *botijas* del segle XVI, amb les característiques corresponents: procedències (Sevilla, Cádiz), formes, mides, pes i capacitat.